

Warmond en de grootste stoommachine ter wereld (deel 1)

door Marion van Leeuwen

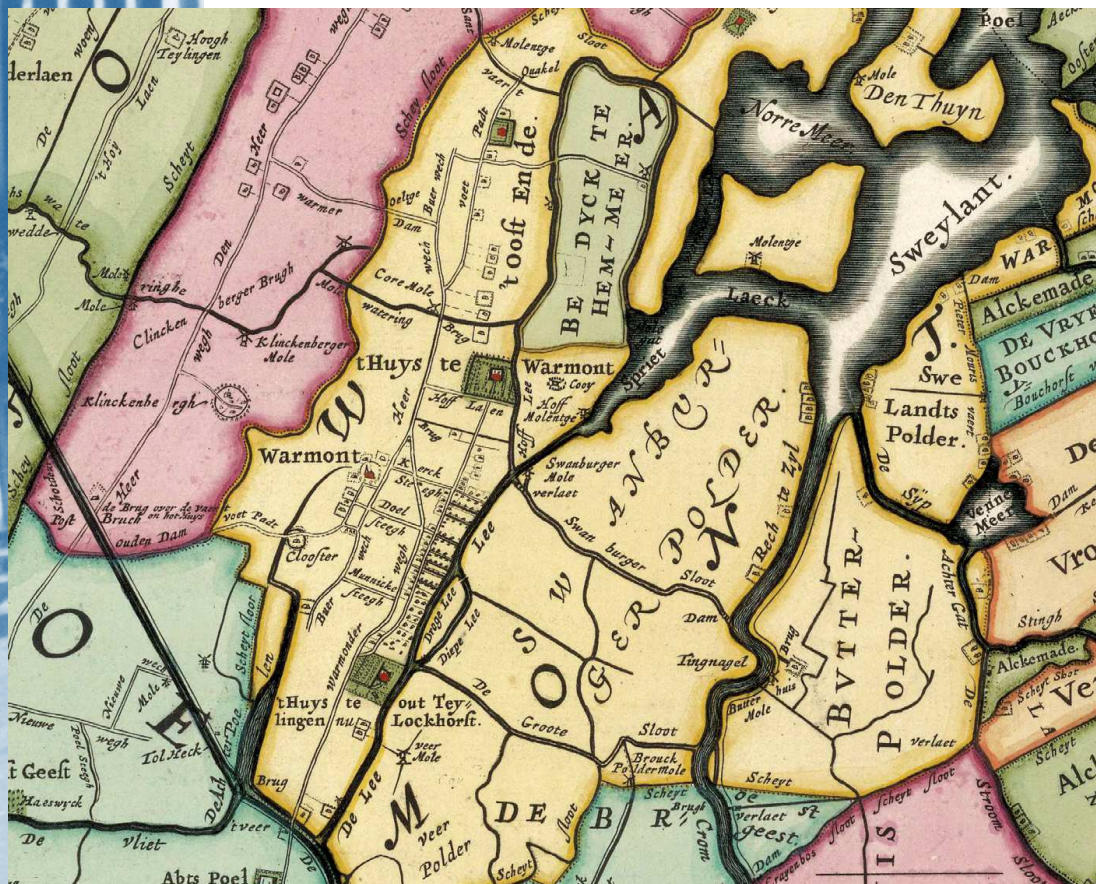
De stormen van 1836

Inleiding

“Daar verheft zich met reuzenkracht, vervaarlijk en machtig, de massief ijzeren bak van 18000 Ned. Ponden’, langzaam naar omhoog... gedreven door vijf stangen, van welke de middelste en zwaarste verbonden is aan den zuiger van den binnensten- en de vier lichtere aan den ringvormigen zuiger van den buiten-cilinder die den eerste omsluit... en de grootste der wereld is!”

Zo worden de eerste slagen die het proef-stoomtuig De Leeghwater in september 1845 maakt, ruim 20 jaar later in 1868, beschreven door Pieter Boekel, hoofdonderwijzer in Abbenes.²

Wél ooggetuige van dit moment is Jhr.Mr. D.Th. Gevers van Endegeest, die dit moment als volgt omschrijft: “Het was een angstig maar treffend oogenblik, toen voor het eerst de kolos zich bewoog en dadelijk werkte; nog onvolmaakt, het is waar, maar toch, hij werkte!”

Een fragment uit de kaart van J.J. Douw uit het midden van de 18e eeuw. Hier staan de polders van Warmond duidelijk op, waaronder de Hemmeerpolder.

*Wat nog slechts in het menschelijk brein had bestaan, was wezenlijkheid geworden; het gevaarte stond daar in zijn geheel, groot, eenvoudig, krachtig, eenig in zijne soort, en zich bewegende!*³.

Gevers van Endegeest is, wat nu genoemd zou worden, de 'projectleider' van de droogmakerij van het Haarlemmermeer.

Het is op het grondgebied van Warmond dat tussen 1843 en 1845 de grootste stoommachine ter wereld verrijst!

In de eerste helft van de 19e eeuw valt het oostelijk deel van de Hellegatspolder en het aangrenzende deel van het Kagermeer onder de gemeente Warmond. Daar wordt vanaf 1840 gegraven aan de Ringvaart en wordt de Ringdijk opgeworpen waarmee het Haarlemmermeer wordt omsloten.

De Leeghwater komt, op de uiterste noordoosthoek van de Hellegatspolder als eerste van de drie stoomwerktuigen tot droogmaking van het Haarlemmermeer. Op die 15e september 1845 is het publiek opgewonden, geestdriftig, wellicht huiverend: in deze machine huist de kracht van zo'n 300 conventionele windmolens van het grootste type!⁴

Gemeentegrenzen

In 1818, Willem I is dan enkele jaren koning der Nederlanden, zijn ter voorbereiding van de invoering van het Kadaster (in 1832) de gemeentegrenzen bepaald; ook van Warmond. Voor het deel van Warmond grenzend aan het Kagermeer, maken de schouten van Lisse, Sassenheim en Warmond op 12 februari 1818 het proces-verbaal op van de ligging van de gemeentegrens.¹

Deze grens loopt voor Warmond door het water van, zoals in dit proces-verbaal wordt genoemd, het Kagermeer.

De totstandkoming van De Leeghwater is niet het enige grote werk van de droogmakerij óp, of direct grenzend aan Warmonds grondgebied. De droogmaking van het Haarlemmermeer is een omvangrijk en ingrijpend werk. Ook het graven van het Nieuwe Kanaal in 1840, tussen de mond van de Leede bij het Warmonderhek en de Rijnsburgse Vliet maakt er deel van uit. Toch is het in onze tijd vooral onbekend dat het verhaal van de inpoldering van het Haarlemmermeer óók een verhaal van Warmond is. In een aantal artikelen wil ik, oud-inwoner van Warmond, stukjes van dit verhaal vertellen. In dit eerste artikel: de gebeurtenissen van 1836 en 1837.

Aanloop: de stormen en de schade

Op 28 december 1836 doet burgemeester Koning van Warmond verslag aan de dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland van de schade van een zware noordoosterstorm.⁵

Hij is hiertoe verplicht op grond van de Keur van het Hoogheemraadschap van Rijnland van 6 april 1807.

De burgemeester meldt dat: *“Door den sterken noordoostenwind welke den 24e reeds is begonnen te waaien en de volgende dag tot storm werd, hier op de 25sten zoodanig buitengewoon hoog water is ontstaan als bij menschen geheugenis nimmer heeft plaats gehad.”*

Hij heeft, 'door de bijzondere ongebaandheid waarin de wegen zich bevinden door water, vorst en sneeuw' nog niet overal in de gemeente zelf kunnen inspecteren. Uit informatie die hij bij anderen heeft ingewonnen kan hij wel melden dat er bij den Boterhuispolder en den Zweilander Polder geen doorbraak van kaden of dijken heeft plaatsgehad.

Aquarel "Gezicht op de Leede bij Warmond, met een zeilschip en molen" van J.E. Kikkert, eind 19e eeuw.

Hij somt de polders op die door overloop der kaden zijn ondergelopen:

- Zwanburgerpolder
- Veerpolder
- Klinkenbergerpolder
- Warmonderdamschepolder
- Alkemaderpolder
- Broek en Simontjespolder

en "nog onderscheidene kleine poldertjes in deze Gemeente".

De vrij diepe Hemmeerpolder – Koning schrijft het als Henmeer Polder – is ook geheel volgelopen. Hierover heeft hij contact met de poldermeester, die hem belooft om zo snel mogelijk de dijk en de molen te inspecteren.

Verder meldt Koning aan Rijnland dat de Herenweg op verschillende plaatsen is ondergelopen, omdat bovendien de vorst is ingevalen en er sneeuw ligt, "de passage aanmerkelijk is belemmerd." En hoewel het water reeds is gedaald, zullen door "de vele en aanmerkelijke ongelijkheden door het achtergebleven ijs als anderszins bestaande, naar mijn inziens niet dan bij dooiweder kunnen worden opgeruimd."

Tot slot schrijft de burgemeester "dat buiten de voormelde algemene ongelegenheden, geene andere onheilen in deze Gemeente ter mijner kennis zijn gekomen dan het verdrinken van een dertigtal schapen die

zich nog in het land bevonden, als mede het met water geraken van vele woonhuizen, kelders enz., waardoor provisie van aardappelen enz. is nat geworden en welligt gedeeltelijk bedorven zal zijn."

De inkt van de brief is nog niet droog, als de burgemeester te horen krijgt dat de dijk van de Hemmeerpolder tóch gebroken is. In de slaperdijk tussen de Hemmeer- en Hofpolder is ook een gat geslagen. Bovendien heeft de stroming van deze doorbraak schade toegebracht aan de kade van de Klein-Hemmeerpolder.

De burgemeester voegt deze slechte tijding als postscriptum toe aan zijn brief.

Niet alleen Warmond ondervindt gevolgen van de storm: niet minder dan 7500 hectaren land ten zuidwesten van het Meer staan onder water: het hele gebied tussen Hillegom en Leiden krijgt vanuit het Haarlemmermeer de volle laag. *Het water komt zelfs tot gene zijde van Hillegom.*⁶ Ook de straatweg tussen Oegstgeest en Sassenheim is ondergelopen en blijft nog dagenlang onbegaanbaar.

Het water van het Meer wordt door het nauwe Kagergat geperst naar de Zijl en Warmonder Leede, en veroorzaakt veel schade richting Leiden.

Ook Leiden, Sassenheim en Oegstgeest laten de dijkgraaf weten welke schade hun gemeenten hebben geleden.⁷ Er zijn ook andere getuigen van deze wateroverlast;

Professor A.H. van der Boon Mesch, rector magnificus van de Universiteit van Leiden en gehuwd met een Warmondse⁸, schrijft, jaren later, in 1855 een boek: 'De droogmaking van het Haarlemmer Meer'. Over deze storm vertelt hij hierin: "*.... den 26 December joeg een hevige storm uit het oosten het water naar de tegen overgestelde zijde over dijken en dammen naar Leiden. Een gedeelte der stad werd onder water gezet, vele wegen en daaronder de straatweg tusschen Sassenheim en Oegstgeest stonden onder water; buiten de Marepoort lagen de door de golven medegevoerde stukken grond en meststoffen en verdronken schapen; bijna 8000 bunders waren overstroomd*".

De allesverslindende waterwolf, zoals in de 17e eeuw de waterbouwkundige Leeghwater het Haarlemmermeer noemt, heeft weer toegeslagen.⁹

De decemberstorm was niet de eerste zware storm van dat najaar. Nog geen maand eerder, op 29 november 1836 is de eerste, maar de wind waait dan uit het zuidwesten, waardoor Warmond geen hinder heeft van opstuwend water. Met die eerste storm krijgt vooral het zuidwesten van Amsterdam de volle laag.

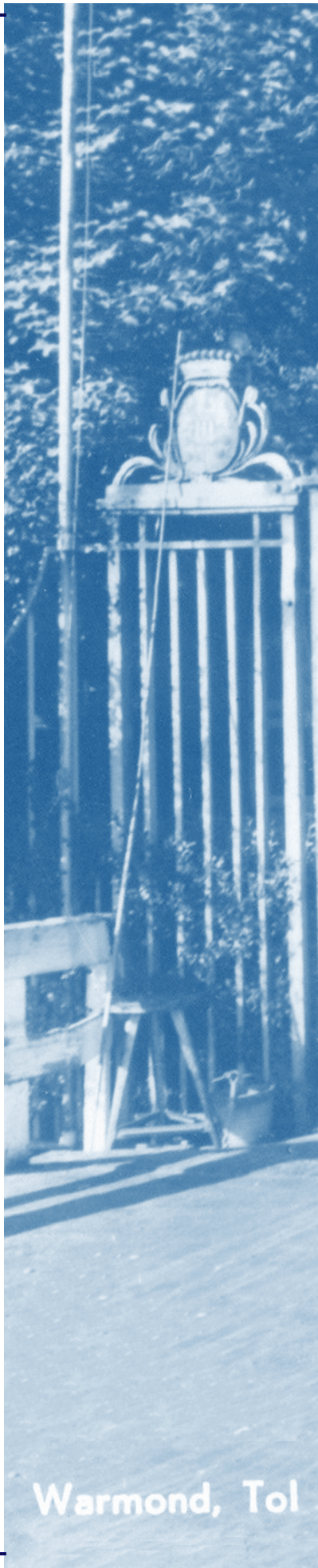
Samen zijn de twee eindejaarstormen verantwoordelijk voor veel ondergelopen land: ruim 11.000 ha én veel materiële schade. Om een idee te geven: de totale oppervlakte van het Haarlemmermeerpolder is 18.000 ha.¹⁰

Het duurt ruim een jaar voor al het ondergelopen land weer droog staat.¹¹

Van der Boon Mesch vermeldt: "*....verbazend waren de kosten gedurende meer dan een jaar om de geleden schade te herstellen.*"

Dat het zo lang duurt en zulke hoge kosten met zich brengt komt ook, omdat er in februari 1837 wéér een storm woedt.

Op 24e februari 1837 rapporteert Warmonds burgemeester opnieuw aan de hoogheemraden van Rijnland over een noordwester storm die "*in de afgelopen nacht en ook nog hedenmorgen heeft gewaaid.*" De zuidoostelijke dijk van de Hemmeerpolder is opnieuw zeer beschadigd en ook de nieuw in de doorbraak gelegde dijk is ongeveer vijf *palmen*¹² afgeslagen. Er is weer een

belangrijke hoeveelheid water in de polder gekomen. Maar, voor zover men kan nagaan, heeft het overige nieuwe werk zich zeer goed gehouden: er was reeds 6 *palmen* water uitgemaal en als dat niet was gebeurd, dan zou *gewis* de schade nog aanmerkelijk groter zijn. De burgemeester vult de rapportage aan met een relaas over de overige Warmondse polders: *“Hier valt de toestand wel mee. De Klinkenberger- en Warmonderdamsche polder, liggende ten noordwesten van de Heerenweg, zijn reeds drooggemalen; de Zweilandsche-, Boterhuis-, Zwanburger- en de Broek- en Veerpolders zijn door de gunstige maalwinden veel water kwijt geraakt. Maar de Zwanburgerpolder schijnt in de afgelopen nacht weer water te hebben binnen gekregen, omdat er nog maar weinig is hersteld van het in december weggeslagen kadewerk.”*

Later in het voorjaar meldt de burgemeester dat de meeste polders in Warmond die beweid worden reeds droog zijn gemalen, behalve de Hofpolder en de Klein-Hemmeerpolder.

Hemmeerpolder

De Hemmeerpolder is, anders dan de omliggende polders, een droogmakerij. De geschiedenis hiervan is door André van Noort beschreven.¹³ Het Hemmeer is al voor 1400 ontstaan door turfwinning: uit een akte van 1399 blijkt dat het toen al water was. Het meer valt onder de Leidse vronwateren en wordt verpacht om te bevissen. In 1623 koopt Jacob van Wassenaer en Duvenvoird, de heer van Warmond, het meer van de stad Leiden voor een bedrag van fl. 7500,- om het droog te maken. Dit wordt de bedijkte Hemmeerpolder. Deze polder ligt tot 1,5 meter dieper dan de omliggende polders.

De doorbraak van de dijk en het vollopen van de polder leiden voor de ingelanden tot niet te dragen lasten.

Warmonds burgemeester Koning handelt, nog in de laatste dagen van 1836, om het gat in de dijk van de Hemmeerpolder dicht te krijgen. De dijkdoorbraak betreft het land van een van de twee poldermeesters, Leendert de Haas, tussen de poldermolen en de Zandsloot¹⁴.

Op verzoek van het polderbestuur van de ‘Hemmeerpolder’ schrijft hij op oudejaarsdag aan zijn collega van Leiden, een briefje met de vraag of de stad nog specie (grond) ter beschikking heeft om het gat van de doorbraak te dichten. Want verleden jaar, in 1835, schrijft de burgemeester, heeft dit polderbestuur specie van een van de stadswallen gehaald voor het herstellen van de polderdijk en ook nu zou zulke specie goed van pas komen.

De opziener en landmeter van Rijnland, Hanegraaff, onderzoekt, op verzoek van het polderbestuur, in de eerste dagen van het nieuwe jaar 1837, hoe en tegen welke kosten de dijkdoorbraak kan worden gerepareerd. Hanegraaff rapporteert hierover op 6 januari aan de dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland. Kennelijk is er dan reeds

Gezicht op de Broek- en Simontjespolder met in de verte de Broekdijkmolen, 1981. Ook deze polder werd in 1836 door de stormramp getroffen (Erfgoed Leiden en Omstreken, PV82.06.593, dia van B.B.M. Jansen).

specie geleverd door Leiden want in de rapportage staat dat dat ‘de spetie’ uit “zwaare zuiverachtige deelen bestaat, vermengt met zand, en alzoo geschikt tot het digten van den doorbraak.”

De opziener meldt dat de dijk over een lengte van ruim dertig el is doorgebroken, maar dat er ook een stuk dijk van 15 el is afgescheurd. Het gat dat is geslagen is 4 el diep. Om het gat te kunnen dichten moeten eerst de losgekomen delen van de dijk worden opgeruimd, en moeten er graafwerkzaamheden worden verricht om de nieuwe grond vast te kunnen zetten op de bestaande grond. Hiervoor zal fl. 100,- nodig zijn. Er zal 2820 kubieke ellen grond nodig zijn, aan te kopen tegen 50 cent per kubieke el, dus voor een totaalprijs van fl. 1410,-.

Het overige deel van de dijk heeft door de afslag en overstortingen sinds de storm aanmerkelijk geleden. De kosten van herstel daarvan kunnen nog niet goed worden berekend, omdat een groot deel van de dijk met ijs en sneeuw is bedekt en worden daarom geschat op plusminus fl. 600,-. De totale kosten worden geschat op fl. 2110,-.

Oude maten in gebruik in dit artikel	
Bunder	Oppervlaktemaat, iets groter dan een hectare (10.000 m ²).
El	Lengtemaat, afgeleid van de lengte van een onderarm. Circa 69,4 cm.
Palm	Lengtemaat, afgeleid van de breedte van een hand. Oorspronkelijk een tiende van een el. Bij invoering van de meter werd de palm echter een tiende van een meter.

Enkele weken later, op 18 januari, dient de burgemeester, namens hetzelfde polderbestuur, een request in bij Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland om 'enige onderstand' uit de provinciale fondsen, vanwege het onheil aan de ingelanden van de polder.

De kosten van het dichtmaken van de doorbraak en het herstellen van de verdere aan de dijk geleden schade zullen omgerekend fl. 52,- per bunder bedragen. En de polderlasten over het afgelopen jaar waren, door dijkherstel voor de ingelanden ook al zwaar. De burgemeester voegt er aan toe dat de verzoekers de waarheid vertellen en niets overdrijven en dat de last door de meeste ingelanden niet kan worden gedragen.

Gedeputeerde Staten sturen het request eind januari door naar de dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland met de vraag om nadere informatie te verstrekken over het eigen vermogen van de ingelanden van de polder. Het bestuur van Rijnland voldoet aan dit verzoek. Op 30 januari worden de volgende vragen voorgelegd aan de burgemeester:

1. Hoeveel ingelanden zijn er in de bedijkte polder; wie zijn dit en hoeveel land bezit ieder?
2. Hebben deze ingelanden buiten de Hemmeerpolder ook elders, in Warmond of daarbuiten, andere landelijke eigendommen, zoals een door hun zelf bewoonde boerenwoning?
3. Zijn de landen durende groenlanden of bouwlanden?
4. Hoeveel (gemiddeld over de afgelopen tien jaar) lasten zijn er jaarlijks per bunder betaald?
5. Is bekend of deze landen met geldleningen bezwaard zijn?

De burgemeester antwoordt op deze vragen in een brief van 3 februari. Hij heeft een lijst opgesteld met de namen van de zes ingelanden van de Hemmeerpolder en de grootte van hun land volgens het polderboek:

	bunder:	roede
Leendert de Haas	18	: 01
Arie van der Zon	14	: 46
Adrianus Molekamp	9	: 08
Mevrouw van Leijden van Warmond	8	: 61
Johannes Duijnhoven en Johannes van der Zon, samen	4	: 25
De weduwe Hendrik Blom	5	: 86

Al deze personen, met uitzondering van Johannes van der Zon, hebben ook buiten de Hemmeer landelijke eigendommen binnen de gemeente Warmond en die van Johannes Duijnhoven vallen onder de gemeente Voorhout. Voor de landen in de Hemmeerpolder zijn over de periode 1826 tot en met 1835 jaarlijks per bunder door de ingelanden betaald:

-Bundergeld, Binnenlandse kosten en polderlasten	fl. 12,48 1/2
-Grondlasten	fl. 5,99
Tezamen per bunder per jaar:	fl. 18,47 1/2

De burgemeester merkt op dat, zoals hij al vermoedde, ongeveer de

helft van de landen met geldopnemingen is bezwaard. Bovendien: sinds het indienen van het request heeft de dijk door de sterke winden en de daardoor veroorzaakte afslag inmiddels nóg meer geleden, zodat de kosten van herstel nog hoger uit zullen komen. En hoogstwaarschijnlijk zal van het land in deze polder dit jaar geen gebruik kunnen worden gemaakt, waardoor er minder vee kan worden gehouden, wat voor de eigenaren een aanmerkelijk nadeel zal zijn. Het bestuur van Rijnland stuurt al deze informatie door naar Gedeputeerde Staten (GS) waar het request op 21 februari in een vergadering wordt besproken. GS besluiten om de poldermeesters te kennen te geven dat de vergadering het ermee eens is dat het niet doelmatig is en ook bezwarend zou zijn om de bedoelde kosten in één keer op te brengen door een omslag per bunder. Maar dat er wellicht grondeigenaren gevonden zullen worden die elders bezittingen hebben en die, tegen een matige rente, de benodigde gelden zullen willen voorschieten. Hierdoor zullen de lasten niet ineens op de ingelanden drukken en kan men jaarlijks een omslag betalen van de rente plus een geringe aflossing van het kapitaal. Hiermee zijn er onvoldoende termen om een tegemoetkoming uit de provinciale fondsen te verlenen.

Er zal een afschrift van dit besluit worden gezonden aan het polderbestuur en ter informatie aan de burgemeester en dijkgraaf en hoogheemraden.

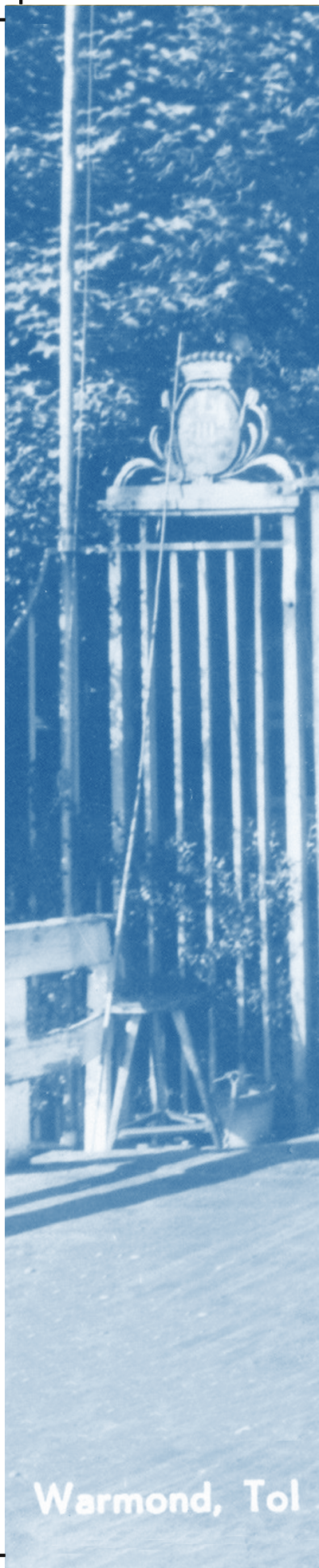
Op 11 mei schrijven de beide poldermeesters, Leendert de Haas en Adrianus Molekamp naar de hoogheemraden van Rijnland.

Dat zij kennis hebben gegeven van het doorbreken van de dijk in de verschrikkelijke storm die op 25 en 26 december 1836 heeft gewoed, en dat zij ook melding hebben gemaakt van het gedeeltelijk wegslaan van de nieuw in de doorbraak gelegd wordende dijk door de storm van 3 op 24 februari 1837.

Dat voor het herstel van de schade, veroorzaakt door die beide stormen én door het water dat in de polder is gelopen, waaronder schade aan de dijk en andere polderwerken, reeds door

De molen van de Zwanburgerpolder omstreeks 1940. Door de stormramp van 1836 liep ook deze polder onder.

de ingelanden is opgebracht de aanzienlijke som van fl. 1808,04, omgerekend dertig *Guldens per Bunder*. En dat daarnaast reeds is uitbetaald aan daglonen aan arbeiders, huur van vaartuigen, het maken en huren van kruiwagens, gekocht groen hout, gekocht zand en voor andere benodigdheden een som van fl. 1790,¹⁷. Hierin zijn nog niet de kosten van de houtkoper, de timmerman en de smid begrepen.

Dat zij de kosten die hier bovenop noodzakelijk zijn voor het verder herstel van de dijk, gerust op de som van twaalf honderd guldens durven stellen.

Dat vervolgens, als de polder weer droog valt, de kosten voor het graven ('uitschieten') van tochten en sloten, het herstellen van (brug)hoofden, vlonders en hekken, maar ook voor het in orde brengen van de landerijen, zeker zeer aanzienlijk zullen zijn, maar echter nu nog onmogelijk redelijk kunnen worden begroot.

Dat uit de polderrekening over het jaar 1836 blijkt dat de polderlasten over dat jaar fl. 17,50 per bunder zijn.

Dat uit het vorenstaande duidelijk blijkt dat door de ingelanden dit jaar reeds de zeer belangrijke som van fl. 47,50 per bunder is opgebracht. Dat bovendien nog aanmerkelijke bijdragen gedaan zullen moeten worden. Dat, omdat de landerijen nu nog plus minus tien à elf palmen onder water liggen, er dit jaar daar weinig of geen opbrengst zal kunnen zijn, waardoor de schade al meer en meer wordt en niet te dragen is.

Dat, aangezien al deze schaden de ingelanden van 'Hooger hand' zijn overkomen, en niet door toedoen, onachtzaamheid, verzuim of onvoorzichtigheid zijn veroorzaakt. En aangezien de briefschrijvers menen wel eens gehoord te hebben, dat er door Rijnland bij soortgelijke rampen subsidie is verleend, voelen zij zich derhalve verplicht om, in het belang van de ingelanden, de hulp van het bestuur van Rijnland in te roepen.

Dit doen zij vrijmoedig, omdat zij, maar ook hun voorzaten, steeds welwillend hun aandeel in Rijnlands lasten hebben opgebracht, en zo de rampen van anderen hebben helpen lenigen, zonder dat, zover zij weten, ooit enige subsidie is aangevraagd.

Redenen waarom de verzoekers de vrijheid nemen eerbiedig te verzoeken om aan de ingelanden van de bedijkte Hemmeerpolder, een zodanige subsidie uit de fondsen van het Hoogheemraadschap van Rijnland toe te kennen als het bestuur van Rijnland meent om te kunnen verstrekken als een wezenlijke tegemoetkoming.

Twee dagen later al, op 13 mei, besluiten de hoogheemraden om het verzoek van de hand te wijzen. Maar zij laten daarbij de verzoekers vrij en onverlet om een verzoek in te dienen tot verlaging van de verplichte bundergelden. Dit doen de poldermeesters dan

ook, hoezeer ze ook gewenst hadden dat hun verzoek zou worden ingewilligd, omdat een geldelijke bijdrage thans zeer goed van pas zou zijn gekomen. Leendert de Haas en Adrianus Molekamp dienen op 27 mei namens de ingelanden een request in voor het verlenen van vrijstelling van Rijnlandsch bundergeld voor een zodanig tijdvak als de hoogheemraden menen hiermee tegemoet te komen in de geleden schade.

Eind juni dient de burgemeester, op verzoek van de poldermeesters, opnieuw een request aan het provinciebestuur in: om een tegemoetkoming te mogen ontvangen vanuit het provinciale fonds voor calamiteuze polders. De burgemeester geeft aan dat alles wat de poldermeesters is te kennen gegeven de zuivere waarheid behelst. Daarom acht hij zich verplicht om de inwilliging van het verzoek ten dringendste aan te bevelen.

In dezelfde maand juni schrijven de beide poldermeesters een brief "Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot Hertog van Luxemburg enz enz enz."

In de brief worden dezelfde omstandigheden en overwegingen genoemd als in het request van 11 mei aan Rijnland; de bedragen echter zijn inmiddels een stuk hoger.

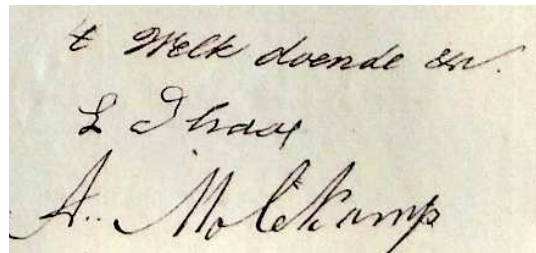
De poldermeesters eindigen de brief met hun verzoek:

".....En het is dus om de voormelde redenen dat de supplianten (=de verzoekers) de vrijheid nemen zich te keeren tot Uwe Majesteit, eerbiedig verzoekende dat het Uwe Majesteit gelieve te behagen om aan de door de supplianten vertegenwoordigd wordende Ingelanden zoodanige tegemoetkoming toe te leggen als Uwe Majesteit naar gelang den reeds geleden en nog te lijden schaden zal vermeenen te behoren of wel, indien zich zulks niet geschieden kan, aan Ingelanden van den bedijkten Henmeer Polder vrijdom van grondlasten te verleenen voor zoodanig tijdperk als Uwe Majesteit zal oordelen te kunnen volstaan."

't welk doende

L. de Haas

A. Molekamp

De handtekeningen van de poldermeesters L. de Haas en A. Molekamp onder hun requesten.

Het request van de poldermeesters aan Willem I wordt op 2 september door de Minister van Binnenlandsche Zaken en de Staatsraad van het Departement van Financiën, hiertoe geautoriseerd door Zijne Majesteit, van de hand gewezen; zonder overwegingen. In de afwijzingsbrief⁵ worden de verzoekers, indien zij menen aanspraak te hebben op een kwijtschelding of 'afslag' van grondlasten, verwezen naar de Heer Gouverneur der Provincie.

De ingelanden van de Hemmeerpolder krijgen, keer op keer, letterlijk 'nul op het request'.... Wel ontvangen de ingelanden uiteindelijk, eind december 1837, van het Hoogheemraadschap een kwijtschelding voor betaling van de verplichte jaarlijkse Rijnlandsche bundergelden. De kwijtschelding staat niet in verhouding tot de uitgaven waarvoor de ingelanden zich gesteld zien: in de 10 jaar voor 1836 betaalden de ingelanden jaarlijks gemiddeld ruim fl.1100,- aan bundergelden en grondlasten, omgeslagen ongeveer fl. 18,50 per bunder.

De poldermeesters geven in hun brief van 24 februari 1838 aan de dijkgraaf en hoogheemraden te kennen dat zij dit bericht 'met genoegen en erkentenis' hebben ontvangen.

Zij maken gebruik van de hen verleende vrijheid om, als de omstandigheden nog hetzelfde

zijn, een nieuw verzoek in te dienen. Dit doen zij en zij onderbouwen dit met een schets van de situatie in de polder. Een groot deel van het land is pas eind juli van het afgelopen jaar '37 drooggevallen. En men had 'weinig of geen genot' van het land; het was begroeid met grof gras en onkruid. Dit doet de supplianten 'duchten' dat hun landerijen ook dit jaar minder op zullen brengen dan vóór de overstroming. De ingelanden hebben op dat moment, begin 1838 samen reeds een bedrag aan fl. 3590,- aan kosten in verband met de overstroming gemaakt, wat, omgeslagen per bunder bijna fl. 60,- is. De poldermeesters schrijven verder in deze brief dat zij nu reeds voorzien dat er dit voorjaar opnieuw verhoging en versterking van de dijk plaats moet hebben, wat opnieuw 'buitengewone opofferingen' vereist. Reden waarom ook over 1837 kwijschelding van de bundergelden wordt verzocht.

Buitengewone uitgaaf

De polderrekening over 1837 bestaat uit 2 staten: de eerste staat betreft de gewone lasten van de polder en de tweede omvat een opsomming van de 'Buitengewone Uitgaaf' voor de kosten van de doorbraak van de polderdijk.

De staat van de buitengewone uitgaven biedt een inzicht in de werkzaamheden die moeten worden verricht om de doorbraak te dichten en alle landen weer bruikbaar te maken.

In de toelichting wordt gemeld dat "*niettegenstaande de molen dadelijk zoodra de doorbraak tot op eene genoegzamen hoogte gedigt was, is begonnen te malen, en men onafgebroken als er wind was heeft doorgemalen, echter niet vroeger dan in de maand july 1837 is droog gekomen.*" Vervolgens worden, vijf pagina's lang, alle bijzondere uitgaven benoemd.

De grootste post betreft de inhuur van arbeiders. Poldermeester Molekamp betaalt tussen januari 1837 en januari 1838 ruim fl. 2500,- uit aan arbeidsloon voor ingehuurde arbeiders.

Er wordt zand gekocht en dit wordt met ingehuurde vaartuigen naar de doorbraak gevaren. Het gaat om enorme hoeveelheden zand en daarmee ook om hoge bedragen.

De vaartuigen worden o.a. gehuurd van Johanna Oudshoorn, F.L. Feenstra, Cornelis van Egmond, Jan Meinen en Jacob van der Voort; maar ook van de ingelanden Adrianus Molekamp, Leendert de Haas, Arie van der Zon en de weduwe Hendrik Blom.

E. en L. Kruijff in Sassenheim leveren in mei voor fl. 350,- zand. En in oktober wordt aan de ingelande weduwe Hendrik Blom, fl. 170,75 betaald ter voldoening van bij haar gekocht zand en in januari nog een hoeveelheid voor fl. 33,60. In de uitgavenstaat wordt gemeld dat de weduwe ook nog 7 vrachten zand voor fl. 3,50 heeft geleverd. Arie Raaphorst levert rood zand. Er wordt ook puin naar de polder

gevaren, o.a. geleverd door Willem van der Laan.

Er worden uitgaven gedaan voor strooi en hout, voor wagens en voor gereedschap.

De Warmondse smid en wagenmaker A. Steenkamp levert in januari 1837 vier nieuwe kruiwagens (voor fl. 26,-) en een jaar later repareert hij kruiwagens voor fl. 2,20.

Johannes Hassing assisteert in het voorjaar de molenaar; hiervoor staan slechts bescheiden bedragen opgenomen, totaal fl. 11,45.

Door de overstroming zijn de tochten vol specie (zand) gespoeld, dus na het droogvallen van het polderland moeten er opnieuw tochten worden geschoten (gegraven).

In april wordt er voor fl. 12,30 haver en klaverzaad gekocht, "om daarmede volgens *accoord het afgezande land te bezaaijen.*" In mei levert C. van Niekerk een mud haver voor fl. 3,-.

Aan Louw van Haasteren wordt fl. 9,- betaald "*wegens tegemoetkoming voor een onder het werk ongelukkig verloren zilveren zakhorologie*" de som van fl. 9,-

Er wordt regelmatig drank in een vaatje geleverd door F.W. Steinmeijer (van toenmalig café Het Lantaartje, aan de Herenweg 79).

Om de noodzakelijke uitgaven voor het herstel van de dijk en de andere reparaties te kunnen doen, worden er al in de loop van 1837 voorlopige omslagen vastgesteld en betaald door de ingelanden. De burgemeester vervult de rol van kassier.

Bij het opstellen van de eindafrekening voor de ingelanden, in mei 1838, staan er nog rekeningen te betalen open bij o.a. Theodorus Melman, voor timmerwerk en leveranties, bij houtkooper P.A. Bronsgeest voor het lenen van dennen balken en bij Jan Willem Hoes, smid.

De totale kosten van de doorbraak bedragen fl. 4149,13 en een halve cent. Dit bedrag wordt tot de laatste halve cent opgebracht door de ingelanden, bovenop de gewone uitgaaf voor de polder van fl. 376,92 en een halve cent.

Deze polderrekening wordt in afschrift gehecht aan de brief aan de dijkgraaf en hoogheemraden van 14 februari 1839. De poldermeesters erkennen hierin dankbaar de aan Ingelanden verleende kwijtscheldingen van het Rijnlandsch Bundergeld over 1837. Maar ook in 1838 zijn er hoge kosten gemaakt: voor het verhogen, verzwaren en bekrammen van de polderdijk is een som van fl. 645,30 uitgegeven. En hoewel de landerijen in het afgelopen jaar wél konden worden gebruikt, was "*het vee daarop in het geheel niet tierig*" en gaf het zeer weinig zuivel. Daarom verzoeken de poldermeesters om ook over 1838 kwijtschelding van het Rijnlandsch Bundergeld te verlenen.

Willem I besluit tot droogmaking

Er wordt al enkele eeuwen gesproken over het droogmaken van het Haarlemmermeer en er liggen inmiddels al veel, vaak doorwrochte, plannen.

Koning Willem I (1772 – 1843).

Het bekendste plan stamt uit de 17e eeuw en is van Leeghwater. In zijn 'Haerlemmer-meer-boeck' (1641) geeft hij aan hoe het kan: "In den eersten zullen daar moeten wezen ontrent 160 kloeke agtkante Water-Molens, waar van elk omtrent zal kosten 5.600 guldens, bedraegt te zamen fl. 896.000,-".¹⁶ In dit Leeghwaterplan worden deze 160 schepadmolens in 'gangen', opgesteld, om het water, trapsgewijs, hoog genoeg te kunnen opvoeren.

Ook al eerder in de regeringsperiode van Willem I zijn initiatieven genomen en plannen gemaakt. En in 1819 schrijft de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen een prijsvraag uit voor de bedenker van een bevredigend plan tot droogmaking van het Haarlemmermeer. Een belangrijke reden waarom er wel veel over wordt gesproken maar er tot nu toe niet wordt besloten tot het droogmaken van het Meer, is omdat het Hoogheemraadschap Rijnland niet wil. Want er worden weliswaar hoge kosten gemaakt voor de beteugeling van het Meer, maar met het droogmaken zal een groot deel van de noodzakelijke boezem verdwijnen.

De boezem is noodzakelijk voor de tijdelijke opslag en afvoer van het overtollige water, dat met talloze windmolens uit de lage polders van Holland wordt gemalen. Bij droogmaking van het Haarlemmermeer zal er 75 á 80 % van deze boezem verdwijnen. In de winter zal dit tot gevolg hebben dat door het uitslaan van water uit de polders het waterpeil in de nieuwe kleine boezem tot maar liefst vijf keer zo hoog komt te staan. In de zomer zal het betekenen dat de zoetwatervoorraad van de verkleinde boezem te laag is om in de behoefte

Warmond, Tol

Gemaal de Leeghwater, ca. 1900 (Erfgoed Leiden en Omstreken, PV89536).

te voorzien. Bovendien zal het waterpeil dan zó zakken dat dit de scheepvaart zal stremmen. Daarom is Rijnland altijd tegen droogleggen van het Haarlemmermeer geweest, ondanks de hoge kosten van het beteugelen van het Meer.

Lynden van Hemmen zet in 1821 op een rij¹⁷ hoe hoog de kosten zijn die Rijnland maakt voor het onderhoud van de 'Meerwerken'. Dit zijn de kosten voor de beschoeiing e.d. ter beteugeling van het Meer. Over de jaren 1771-1819 gaat het, stelt Lynden van Hemmen, om een totaalbedrag van fl. 962.304,13. Voor die tijd een enorm bedrag.¹⁸

De koning benoemt, in augustus 1837 een staatscommissie die de opdracht krijgt om alle reeds bestaande plannen voor droogmaking van het Haarlemmermeer te onderzoeken op de haalbaarheid voor een definitief plan.¹⁹ Algemeen wordt aangenomen dat de verschrikkelijke najaarsstormen van eind 1836 de aanleiding vormen voor deze stap.

Of het aan hem gerichte request van de poldermeesters van de Hemmeerpolder hierbij een rol heeft gespeeld is niet bekend; wellicht heeft de koning omtrent de gevolgen van deze stormen ook uit andere plaatsen noodkreten en requesten ontvangen.

De historicus Lintsen ziet als aanleiding voor het besluit van Willem I dat de droogmaking van het Haarlemmermeer een waterstaatkundige beveiliging voor de Amsterdamse regio is, maar vooral ook een bijdrage levert aan de Amsterdamse economie.²⁰ Een andere historicus, Van der Woud, meent dat het onderliggend motief voor het besluit tot droogmaking van het Haarlemmermeer is dat de Zuidplas (tussen Rotterdam, Gouda, en Leiden) recent succesvol is drooggemaakt met hulp van twee stoomgemalen, als ondersteuning voor de dertig windmolens.²¹ Fockema Andreae, de geschiedschrijver van het Hoogheemraadschap Rijnland, schrijft in zijn boek 'Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging' dat de storm van 1836 de beslis-sers vooral emotioneel rijp maakte voor het besluit om tot droogmaking over te gaan. Hij relateert de gevolgen van de overstromingen door erop te wijzen dat de grasvelden in Holland in die tijden normaliter ook al blank stonden of zeer drassig waren.²²

De staatscommissie brengt al in oktober 1837 een rapport uit aan de koning met daarin de hoofdlijnen voor een haalbare

Gravure van Simon Fokke: Ongewoone waterbeweging in het Haarlemmermeer, 18e eeuw (Erfgoed Leiden en Omstreken, PV71402).

uitvoering voor de droogmaking.

Bijna anderhalf jaar later, in maart 1839, wordt de goedkeuring van de Tweede Kamer verkregen voor een geldlening van 8 miljoen gulden voor de droogmakerij.

Enkele maanden later, op 20 mei van dat jaar, wordt het Koninklijk Besluit uitgevaardigd: *“dat het Haarlemmermeer zou worden bedijkt en drooggemaakt.”* Twee eeuwen nadat Leeghwater een plan heeft gemaakt voor het droogmaken van het Haarlemmermeer (1641) gaat het dan toch gebeuren. Daarmee vangt de uitvoering van een project aan, dat terecht betiteld wordt als een ‘negentiende eeuws Delta-plan’.²³ Niet minder dan 18.000 hectaren zullen worden drooggelegd. Er is op dat moment nog géén besluit genomen over de wijze waarop de droogmaking het beste kan plaatsvinden: met windmolens dan wel met stoommachines.

Droogmakerij het Haarlemmermeer

De droogmakerij omvat meerdere grote en kleine plassen die we nu kennen als het Haarlemmermeer. De Leidse oud-hoogleraar landhuis-houdkunde A.H. van der Boon Mesch omschrijft het in zijn *De droogmaking van het Haarlemmer Meer* in 1855 correct en vooral fraai:

*‘Het is, zoo als uit verschillende geschiedkundige aantekeningen blijkt, uit onderscheidene, vroeger van elkander afgescheiden meren gevormd, namelijk het Oude Haarlemmermeer, het Leydschemeer, het Oude meer, het Hellemeer, het Nieuwemeer en het Spieringmeer, die zich onderling tot één meer hebben vereenigd, hetwelk daarna zijne gemeenschap met het Kagermeer, het Nieuwemeer en het Lutkemeer heeft uitgebreid’.*²⁷

Feitelijk dekt de naam Haarlemmermeer het droogmakingsproject dus niet.

De droogmakerij omvat ook een stukje van het grondgebied van Warmond:

Het zuidelijke deel van het Kagermeer.

Het meest noordoostelijke deel van de Hellegatpolder.

Naar schatting beslaat de oppervlakte van Warmonds grondgebied in de aan te leggen Haarlemmermeer polder: ± 44.000 m². Deze schatting is op basis van de ‘Kaart van de drooggemaakte Kagermeer’²⁸. Dit is op het geheel van het oppervlak van de ingepolderde Haarlemmermeer, ± 185.000.000 m², niet veel.

De ringdijk en ringvaart worden, vanaf 1840, deels landinwaarts van de oevers aangelegd en zullen de Hellegatpolder doorsnijden.

In datzelfde jaar wordt besloten tot het plaatsen van het proefstoomwerktuig De Leeghwater in de zuidpunt van het Kagermeer, op het uiterste puntje van deze polder. Vanaf 1843 wordt er gebouwd en in twee en een half jaar tijd verrijst hier de grootste stoommachine ter wereld!

Leiden's verzet

Leiden heeft zich altijd verzet tegen de droogmaking van het Leydse Meer.²⁴ De naam Leydse Meer heeft alles te maken met het visrecht (vroon) dat Leiden heeft op dit meer. Op 21 april 1433 krijgt Leiden van de Hertog van Bourgondië het alleenrecht op de visserij in het Haarlemmermeer in erfpacht.²⁵ Dit recht levert Leiden fl. 1000,- per jaar op! In de 17e eeuw worden plannen voor droogmaking door de Leidse vroedschap eenparig afgewezen, op grond dat de droogmaking ten 1e de ondergang van de stad zal veroorzaken en ten 2^e dat de stad (bedoeld: de vroedschapsleden zelf) van hun eigen voordeel behoren uit te gaan.²⁶ Voor Leiden is het Leydse Meer belangrijk voor de afvoer van het overtollige en het vuile stadswater uit de stadsgrachten. Door verzanding van de benedenloop en monding van de Oude Rijn in Katwijk is er nauwelijks uitwatering op zee mogelijk.

In de 18^e eeuw verbindt Leiden dan ook als een voorwaarde aan het instemmen met de droogmaking: verbetering van de uitwatering van de Oude Rijn bij Katwijk. Hieraan wordt tegemoet gekomen met de aanleg van de Katwijkse Uitwatering die in 1807 gereedkomt. Maar deze uitwatering lost het probleem van het vuile stadswater van Leiden onvoldoende op, omdat de aanvoer náár die uitwatering te gering blijft. Ook nu worden door het stadsbestuur ernstige bedenkingen te berde gebracht bij de regering.

Men vreest, als gevolg van de sterk verkleinde boezem, voor ernstige verhogingen van het waterpeil van de Rijn in de winter en voor verlaging in de zomer, met daarmee in samenhang een toenemende vervuiling van de stadsgrachten.

Daarnaast vreest men het verlies van de stedelijke vroonrechten van fl. 1000,- per jaar.

Ook als de plannen in 1840 definitief zijn, bestookt Leiden de Commissie met schadeclaims wegens het verlies van vermeende eigendomsrechten.

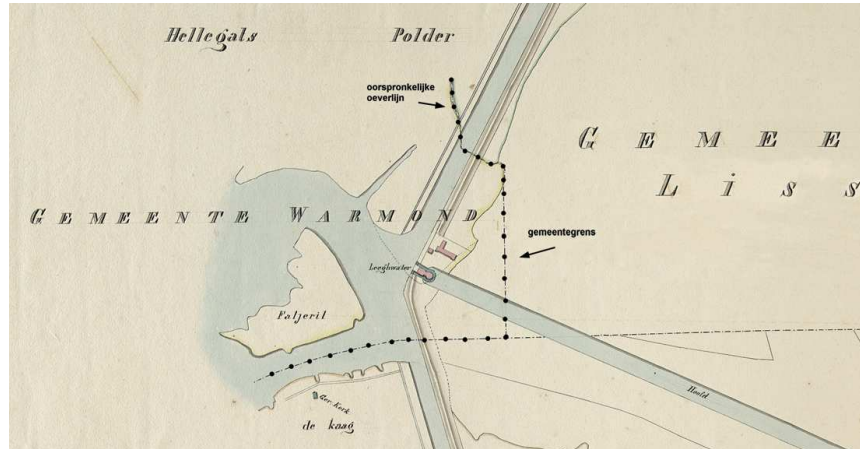
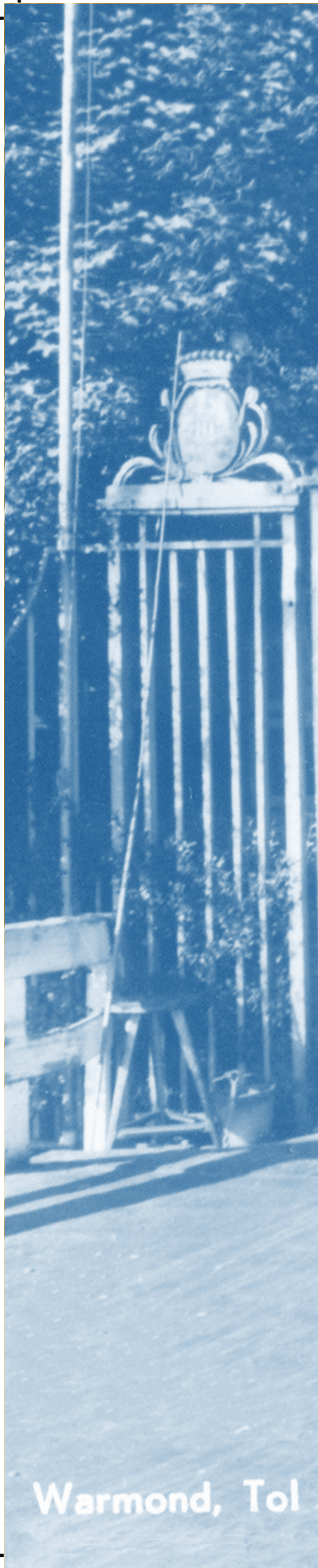
Omdat door de droogmaking een groot deel van de boezem van Rijnland verdwijnt, is het noodzakelijk om éérst de uitwatering van de resterende boezem naar zee te verbeteren, o.a. naar het westen, naar de monding van de Rijn bij Katwijk. Dit wordt het Nieuwe of Oegstgeester Kanaal, vanaf de Warmonder Leede naar Katwijk.

In de eerste jaren van de droogmakerij zullen daarom de belangrijkste werkzaamheden op of nabij Warmonds grondgebied plaatsvinden. Wat gebeurt daar?

Wordt vervolgd! ●

Noten

- 1 Dit is 18000 kg.
- 2 Pieter Boekel, Geschiedenis van het Haarlemmermeer in schetsen en tafereelen, 1868, p. 144.
- 3 Gevers van Endegeest, Over de droogmaking van het Haarlemmermeer deel II, 1852, par. 433, p. 41.
- 4 Auke van der Woud, Het lege land, 1987, p. 291, 292.
- 5 Archieven Hoogheemraadschap Rijnland.
- 6 Algemeene konst- en letterbode. 1836 v.2, p. 431.
- 7 ORA NL-LdnHHR_1.1.1_0063_00179.
- 8 Van der Boon Mesch trouwt op 5 augustus 1829 in Warmond met Adriana Daniella Hermanna (Jeanne) Mobachius Quaet (1812-1848), dochter van Daniel Mobachius Quaet.
- 9 Jan Adriaansz. Leeghwater, Haarlemmermeerboek, 4e druk, alinea 16-22.

Plattegrond van de Leeghwater met gemeentegrens.

- 10 Over de droogmaking van het Haarlemmermeer, D.Th. Gevers van Endegeest, par. 152.
- 11 Over de droogmaking van het Haarlemmermeer, D.Th. Gevers van Endegeest, par. 152.
- 12 Na de invoering van het metriek stelsel in 1820 is 1 palm gelijk aan 10 cm. (Wikipedia)
- 13 André van Noort 'De Groot-Hemmeerpolder te Warmond.' In: Leids Jaarboekje 2005, blz. 201 t/m 207.
- 14 H.H. Rijnland, 1.1.1, inv. nr. 8179.
- 15 H.H. Rijnland, 1.1.1, inv. nr. 8179.
- 16 Jan Adriaansz. Leeghwater, 'Haerlemmermeerboek'
- 17 Lynden van Hemmen, 'Verhandeling over de droogmaking van de Haarlemmer Meer', 1821.
- 18 Gemalenstichting Haarlemmermeer 1800-1899 met als noot: [W34/Haarlemmermeer135+136].
- 19 H.W. Lintsen, Geschiedenis van de techniek in Nederland, deel IV, 1993, p. 140.
- 20 H.W. Lintsen, Geschiedenis van de techniek in Nederland, deel II, 1993, p. 169.
- 21 Auke van der Woud, Het lege land, 1987, p. 280.
- 22 S.J. Fockema Andreae in 'Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging', 1955, p. 379-428.
- 23 H.W. Lintsen, Geschiedenis van de techniek in Nederland, deel IV, 1993, p. 140, p. 169.
- 24 <http://leiden.courant.nu/issue/LYC/1850-10-28/edition/o/page/2> (Boekel noemt fl. 2000,- bruto; p. 161).
- 25 Ir. G. L. Driessen, Leids Jaarboekje 1932, p. 29.
- 26 S.J. Fockema Andreae in 'Wat er aan de droogmaking van de Haarlemmermeer voorafging', 1955, p. 203, 204.
- 27 A.H. van der Boon Mesch, De droogmaking van het Haarlemmer Meer, 1855, p. 9.
- 28 Beeldbank ELO, PV72212.